

СУБСТАНТИВНІ БЛОКИ СЛОВОТВІРНОГО ГНІЗДА З ВЕРШИННИМ СОМАТИЗМОМ РУК-А

Здійснено аналіз субстантивних блоків похідних словотвірного гнізда з вершинним соматизмом *рук-а*. Встановлено, що ці блоки об'єднують найбільшу кількість похідних; для утворення таких дериватів використовують суфіксацію, префіксально-суфіксальний спосіб і основоскладання. Доведено, що як у межах цих блоків, так і між членами різних блоків наявні синонімічні зв'язки.

Ключові слова: соматизм, словотвірне гніздо, дериват, суфіксація, основоскладання, префіксально-суфіксальний спосіб, композит, мотивація.

Проанализированы субстантивные блоки производных словообразовательного гнезда с вершинным соматизмом *рук-а*. Выявлено, что эти блоки объединяют наибольшее количество производных; для образования таких дериватов используется суффиксация, префиксально-суффиксальный способ и сложение основ. Доказано, что как в пределах этих блоков, так и между членами разных блоков существуют синонимические связи.

Ключевые слова: соматизм, словообразовательное гнездо, дериват, суффиксация, сложение, префиксально-суффиксальный способ, композит, мотивация.

The analysis of substantive blocks derived from the word-forming nest with top somatic word «hand» was carried out in the suggested article. These blocks were established to unite most number of derivatives; to make such derivatives suffixation, prefix and suffix method and composition are used; synonymous connections exist both within these blocks and among members of different blocks.

Keywords: somatisms, word-formation nest, derivative, suffixation, stem summation, prefix-suffix method, composition, motivation.

З часу виділення української дериватології в окрему наукову дисципліну (60-ті роки ХХ ст.) у колі зацікавлень її дослідників постійно перебувають питання, що потребують систематичного розроблення. Йдеться, зокрема, про подальше опрацювання системи словотвірних гнізд (далі – СГ) української мови та створення відповідного словника, у якому було б відображено їх структурно-семантичну організацію і морфонологічні трансформації, що супроводжують процеси формування нової номінації шляхом використання словотвірного потенціалу і словотвірних ресурсів.

Вивчення СГ в українській дериватології має давню стійку традицію. Ці процеси знайшли своє відображення в низці наукових праць. Зокрема, І. Ковалик опрацював принципи укладання СГ, визначив основні проблеми вивчення їх формально-сміслової структури, обґрунтував роль кореня у структуруванні гнізда, розробив оригінальну методику інтерпретації його семантичної структури, вивчив процеси семізації і семемізації у СГ кореня *зелен-* в українській мові. На матеріалі сучасної української мови СГ коренів із повноголосним сполученням *-оро-* вивчає В. Верещака; М. Голянич опрацює СГ коренів зі значенням *говоріння*; М. Лесюк простудійовав СГ коренів зі значенням руху; також опрацьовано СГ коренів зі значенням *мислення* (Г. Василевич), СГ коренів зі значенням *почуттів* (Н. Тишківська). Структурно-семантичну організацію СГ із базовими дієсловами мовлення в українській мові ХІХ–ХХ ст. вивчала С. Гірняк. Нові СГ з ключовими словами сучасної доби, нові СГ з онімами в ролі вершин у сучасній українській і російській мовах, СГ з вершинами-новозапозиченнями в сучасній українській і російській мовах, СГ з вершинами-абревіатурами в сучасній українській і російській мовах, СГ з вершинами-неологізмами в сучасній українській і російській мовах розробляв О. Стишов.

Актуальність нашого дослідження впливає з потреб подальшого вивчення СГ української мови (і зокрема, гнізда з вершинним соматичним компонентом *рук-а*). Мета дослідження – проаналізувати структуру дериватів субстантивних блоків СГ з вершинним соматичним компонентом *рук-а* в українській мові. Об'єктом дослідження обрано деривати субстантивних блоків СГ з вершиною-соматизмом *рук-а*.

Іменникові деривати репрезентують словотвірну категорію (далі – СК) назв конкретних предметів. Суфіксальний дериват *рук-ав* «частина одягу, що покриває руку (від плеча до кисті або коротше)» [9, т. VIII, с. 905] має у своєму складі афікс *-ав*, який дослідники визначають як унікальний суфікс (уніфікс). Уніфікс *-ав* свого часу утворився в результаті дії загальної тенденції ускладнення одного з найдавніших різновидів іменних суфіксів (це були суфікси з голосних *-ǫ-*, *-ǫ̃-*, *-ā-*, *-ĭ-*, *-ū-*) рядом суфіксальних елементів: зокрема *-авъ* (*-авъ* < *авǫ*): *рукавъ* [1, с. 105–107], тобто формування цього деривата відбувалося за непродуктивною

архаїчною моделлю (типом) «іменник + суфікс *-ав*». Цей дериват актуалізує ЛСВ₁ твірного слова. Словотвірним значенням (далі – СЗ) названого іменника є «те, що покриває (захищає) об'єкт, названий твірною основою, одягається на нього». Мотиваційну ознаку для деривата *рукав* можна визначати як «об'єкт покриття, одягання» (пор. з аналізованим словом діалектизми *ногавиця* «холоша» [2, с. 625] (тобто «штанина» [13, с. 641] – виріб (частина виробу) із тканини, що надівають на ногу) і *ногавки* (мн., зах. полотняні штани [2, с. 625]).

Близьким до похідного іменника *рукав* виступає інший суфіксальний іменник *рук-авиц(я)* «виріб з цупкої теплої тканини, вовняних ниток, хутра і т. ін. з відділенням (для великого пальця), який надівають на кисть руки у холод або для роботи» [9, т. VIII, с. 905]. У його складі на сучасному етапі розвитку мови виділяють непродуктивний суфікс *-авиц(я)* (*рук+авиц-я* <*рук/а* [8, с. 165]). Морфемний аналіз цього слова (*рук/ав/иц/я* [7, с. 391]) засвідчує наявність у його складі окремих суфіксальних морфем *-ав-* і *-иц-*. Суфікс *-иц(я)*, як відомо, утворює іменники, що називають предмети і тварин жіночого роду. Походить він з історичного форманта *-іса*, використовуваного для називання речей «за їх кількісною або якісною ознакою, за матеріалом, з якого вони виготовлені, чи за відношенням до іншого предмета тощо» і досить широко вживаного у слов'янських мовах: укр. *дзвіниця*, *гнилиця*, *шовковиця*; рос. *петлиця*, *горчиця*; білор. *чарапіца*, *рукавіца*; п. *katennica*, *ławica*; ч. *levice*, *slivovice*. У згадуваному раніше діалектному дериваті *ногавиця* дослідники виділяють суфікс *-авиц(я)*, проте кваліфікують його як «складений конструйований» [6, с. 123]. Таким чином, можна з певною очевидністю припускати, що формування деривата *рукавиця* в ретроспективі (діахронії) відбулося в межах СЛ *рук-а* > *рук-ав* > *рукав-иця*, проте в результаті перерозкладу (коли у складі афіксальної основи з'являється ще один афікс, унаслідок чого обидва афікси об'єднуються в один) з'явився складний суфікс *-авиц(я)*, який вичленовують у похідній лексемі *ногавиця* (про наявність слова *ногав* ми інформації не маємо) та за синхронічного підходу – у лексемі *рукавиця*, і який репрезентує непродуктивну модель породження похідних.

Окремо виділяємо синонімічні деривати, що теж репрезентують СК назв конкретних предметів: *рукоять*, *руків'я* і *рукоятка*,

у яких відбито актуалізацію ЛСВ₂ твірного слова «верхня кінцівка людини як знаряддя діяльності, праці». Лексикографічне тлумачення рідковживаного суфіксального іменника *рук-ів'я* та архаїчного композита *рук-о-ять* («те саме, що *рукоятка*» [9 т. VIII, с. 905–906]) позиціонує їх як абсолютні синоніми до іменника *рукоят-ка* (1. Частина ручного інструмента, зброї і т. ін., за яку його тримають; держак. 2. Деталь механізму, приладу, за яку беруться рукою для пересування, перемикання, повороту [9 т. VIII, с. 906]), словотвірна структура якого вказує на похідний його характер від лексеми *рукоять*: *рукоять* + *-к-* = *рукоятка*, де суфікс *-к-*, уживається для формування номінацій конкретних предметів. У такому випадку похідний іменник *рукоятка* потрібно трактувати як дериват II ступеня похідності – член словотвірної парадигми (далі – СП) з організаційним центром *рукоять*. Семантична тотожність (наявність абсолютних синонімічних зв'язків) похідного (*рукоятка*) і твірного (*рукоять*) – явище, на наш погляд, діахронічне і пояснюється дією в українському іменниковому суфіксальному словотворі тенденції, за якою значна кількість зменшувальних дериватів (демінітивів) «протягом історії, переважно уже на власне українському ґрунті, поступово втратили своє первісне зменшувальне значення й закріпилися з часом як основні форми»: (мїхъ >) *міш-ок*, (зубъ >) *зуб-ець*, (дїжа >) *дїж-ка*, (миса >) *мис-ка* [1, с. 124].

Іменник *об-руч* має значення «1. Зігнута кільцем металева, дерев'яна і т. ін. штаба; обід. // Залізна, дерев'яна і т. ін. штаба, яку набивають на бочку, діжку і т. ін. для скріплення. // Те, що має форму кола, схоже на коло. 2. Металева, дерев'яна і т. ін. прикраса у вигляді кільця, яку носять на голові, руках або ногах» [2, с. 650]. Як свідчать дані етимології, праслов'янський іменник *obъръсць* «зап'ястя, браслет, кільце» сформувався на базі прийменниково-іменникової сполуки, до якої входили прийменник *ob*, що мав значення «навколо», та іменник *ръска* «рука» [4, т. IV, с. 144]. Таким чином, буквально слово *обруч* означало «навколо руки». Отже, ЛСВ₂ іменника *обруч* було його первісним значенням. Проте з розвитком мови в результаті відповідних змін у побуті й господарському житті її носія відбувається пересування в позицію прямого значення саме ЛСВ, що позиціонує аналізовану лексему як назву кільця (обода), будь-яку схожу на коло або з формою

кола ужиткову річ. Близькістю формування до названого іменника характеризуються рідковживані прислівникові деривати, що виступають омонімами: *обруч*¹ «попідруки, попідручки» [2, с. 650] і *обруч*² розм. «те саме, що *поряд*» [2, с. 650]. Появу цих прислівників, як і омонімічного іменника *обруч*, необхідно пов'язувати з прийменниково-іменниковою сполукою, яку формували прийменник *об*, що мав значення «навколо», та іменник *рґка* «рука». На наш погляд, варто вести мову про явище розірваної полісемії, яке і привело до виникнення омонімів.

До префіксально-суфіксальних іменникових назв конкретних предметів належать лексеми *по-руч-ень* (мн. *поручні*), *по-руч-ата*, *по-ручч-я* і *по-руч-0-і*, у яких відбувається актуалізація ЛСВ₁ твірного слова *рука* – «верхня кінцівка людини». Три деривати *по-руч-ень* (мн. *поручні*) «невисока огорожа по краях містка, балкона тощо на східцях будинку, вагона і т. ін.» [13, с. 439], *по-руч-ата* «заст. Поруччя, поручні» [2, с. 887] і *по-ручч-я* «збірн. Те саме, що *поручні*» [2, с. 887], належачи до різних словотвірних типів (далі – СТ), демонструють наявність семантичної тотожності. Ці деривати мають СЗ «те, що розташоване близько до названого твірною основою». Мотиваційною структурою для них виступило прийменниково-іменникове сполучення з просторовим прийменником у складі – *по руку* (*по ліву руку* / *по праву руку* – буквально «біля руки», тобто *поручні*, *поруччя*, *поручата* – це те, що розташовано біля руки, недалеко, поблизу, поряд). Іменник *по-ручч-я* належить до семантико-граматичної категорії збірності: він нерозчленовано виражає сукупність однорідних предметів, яка «інтерпретується в їх значеннєвому плані як одиничність, маса» [10, с. 204]. Маркером збірності в аналізованому дериваті виступає характер оформлення його фінальної частини. Процес формування цього деривата супроводжується такими морфологічними трансформаціями: а) чергування кінцевого приголосного основи [к] > [ч]); б) подовження звука [ч] у позиції між двома голосними після сполучення із суфіксальним [j]. У сучасній мові, як констатують дослідники, утворення типу *ломаччя*, *кlochчя*, *суччя* сприймаються як безсуфіксні. Водночас архаїчний іменник *поручата* має лише форму множини. Лексема ж *поручень* має і форму однини, і форму множини, у якій її і подано

в реєстровій статті. Особливістю мотиваційного процесу аналізованих дериватів виступає той факт, що в актах концептуалізації довколишнього світу *рука* використовувалася як засіб позначення близькості розташування певного об'єкта до людини, а потім уже і до інших об'єктів (пор. фразеологізм *рукою подати* – «зовсім близько, недалеко» [12, с. 659]. Близьку словотвірну структуру демонструє дериват *по-руч-0-і* «1. військ., іст. У стародавній Русі – частина броні, що захищала руки від кисті до ліктя. 2. церк. Парчеві нарукавники – частина одягу священика під час відправи» [2, с. 887]. Базовою структурою для цього деривата стало прийменниково-іменникове сполучення *по руці*. Отже, *поручі* – це те, що розташовується «*по руці*». Процеси творення всіх згаданих дериватів супроводжуються чергуванням фінального звука твірної основи: [к] > [ч].

Інші префіксально-суфіксальні іменникові похідні *на-руч-ні* «те саме, що *наручники*» [2, с. 579] та *на-ручч-я* «1. заст. Браслет. 2. діал. Оберемок» [2, с. 579] мають тотожну дериваційну історію до наведених вище одиниць *поручні* і *поруччя*. Рідковживаний субстантив *наручні* на відміну від спільноструктурного *поручні* не має форми однини (серед наявного матеріалу вона відсутня). Мотиваційною структурою для аналізованого деривата виступає конструкція *на руці*. Словотвірний процес супроводжується альтернацією [ц'] > [ч]. Конструкція *на руці* мотивує також похідний іменник *наруччя*, словотвірне оформлення якого відбувається так само, як і субстантива *поруччя*, однак про значення збірності можна говорити лише під час контекстуальної реалізації ЛСВ₂ цього деривата.

Серед іменникових композитів I ступеня похідності виділяємо СК: а) абстрактних назв *рук-о-блуд-ств(о)*, *рук-о-ділл-(я)*, *рук-о-діл-а*, *рук-о-месл(о)*, *рук-о-стика-ння*, *рук-о-писа-нн(я)*, *рук-о-битт(я)*, б) назв конкретних предметів *рук-о-мий-ник*, *рук-о-пис*, *рук-о-хід-0*, в) назв тварин *рук-о-ніж-ка*.

Абстрактний іменник *рук-о-блуд-ств(о)* «роздратування статевих органів руками для задоволення статевого інстинкту» [9, т. VIII, с. 905] має подвійну мотивацію: а) утворення цього слова відбулося в результаті дериваційного згортання словосполучення *ручний блуд* (блуд¹ – заст. «статева розпуста» [2, с. 57]) з одночасним додаванням суфікса *-ств(о)*;

б) дериват *рукоблудство* сформувався на основі мотиваційного словосполучення *ручне блудство*, де лексема *блудство* – «заст. Те саме, що блуд¹» [2, с. 57], у результаті інтерфіксального основоскладання.

Три абстрактні іменники *рукостикання* «взаємне стискання рук на знак привітання, висловлення вдячності» [13, с. 521], *рукобиття* «народний звичай, що скріплює завершений (звичайно успішно) торг» [5, с. 512], *рукописання* «писання від руки» [2, с. 1089] мають СЗ «опредметнена дія». Згадані деривати актуалізують ЛСВ₂ «верхня кінцівка людини як знаряддя діяльності, праці». Мотивуються вони дієслівно-іменниковими словосполученнями, у яких дієслово займає позицію стрижневого компонента: *рукостискання* (< «стискати руки»), *рукобиття* (< «бити руками», звідси переосмислене *вдарити по руках*, тобто домовитися про щось [5, с. 512]), *рукописання* (< «писати рукою» («від руки»). Процес основоскладання супроводжується додаванням суфіксів, що є довгими м'якими приголосними [н':] і [т':].

Творення розмовного іменникового композита *рук-о-месл(о)* «те саме, що ремесло» [9, т. VIII, с. 906] має одну виразну особливість: друга його частина не функціонує як окреме слово, тому не може визначати мотиваційну структуру, на основі якої відбулося формування цього деривата. На наш погляд, виникнення слова *рукомесло* стало наслідком взаємодії кількох факторів: по-перше, це вплив аналогії (*ремесло* > *рукомесло*), по-друге, це особливості концептуалізації довколишнього світу: якщо ремесло кваліфікується як «дрібне ручне виробництво», то і здійснюється воно, природно, руками (тут, ймовірно, також простежується тенденція до народної етимологізації). Звідси – актуалізація ЛСВ₂ твірного слова *рука* «верхня кінцівка людини як знаряддя діяльності, праці». Що ж до семантики другої частини деривата *рукомесло*, то вона однозначно асоціюється з семантикою усього слова *ремесло*, етимологію якого достатньо не з'ясовано, про що йдеться в «Етимологічному словнику української мови», т. V. У словниковій статті наведено білоруський (*рамяство*), давньоруський (*ременьство* «мистецтво») і старослов'янський (*ремество*) варіанти цього слова. Походження його твірної основи виводять із латиського *remesis* «ремісник, тесля» [4, т. V, с. 56–57], яку суфікс *-ств(о)*

переводить до категорії абстрактних іменників. В інших слов'янських мовах цей суфікс видозмінився (рос. *ремесло*, польсь. *rzemiosło*, чеськ. *řemeslo*, слц. *remeslo*). Як засвідчено в «Етимологічному словнику», дериват *рукомесло* постав у результаті контамінації слів *ремесло* і *рукодіяння* [4, т. V, с. 137].

Процес творення композита *рукоділья* «виготовлення яких-небудь виробів, речей ручним способом; ручна (перев. жіноча) робота взагалі; виріб, виконаний у такий спосіб» [11, с. 623] теж позначений різноплановими характерними особливостями. У ньому відбувається актуалізація ЛСВ₂ «знаряддя діяльності, праці» іменника *рука*, що виступає першою твірною основою. Друга твірна основа, що зазнає фонетичних перетворень (подовження кінцевого звука [л] у позиції між двома голосними) у результаті сполучення із суфіксальним [j], теж не має сучасного лексичного відповідника. Етимологічно вона споріднена з українськими спільнокореневими *діло* (< псл. *dělo* «робота, витвір» (< дієслово *děti* + суфікс *-lo*) [4, т. II, с. 90–91] та *неділя* (< псл. *nedělja*, що утворилося «на ґрунті виразу *ne dělati* «не робити» в час першого запровадження у слов'ян християнства (VIII–IX ст.), яке забороняло працювати на сьомий день» [4, т. IV, с. 64]. Отже, буквально слово *рукоділья* означає «рукоробство» (< *робити рукою* < «ділати* рукою»). Структурно (дериваційно) і семантично близьким до описаного вище слова виступає діалектний композит *рукодія* «рукоділья» [2, с. 1089]. Він мотивується синтаксичною структурою *дія(ти) рукою* («виконувати роботу рукою»). Як і попереднє слово, аналізований дериват формується на основі дієслівно-іменникового словосполучення, у якому перший твірний компонент займає залежну (об'єктну) позицію. У процесі інтерфіксального основоскладання дієслівна основа зазнає усічення до кореневої морфеми (пор. *дія-а*, *дія-а-ти*, *дія-альн-ий*, *дія-альн-ість*). Словотвірним синонімом до іменника *рукодія* виступає інший діалектний композит – *рук-о-дія-анн(я)* «рукоділья» [2, с. 1089], мотивований тією ж синтаксичною конструкцією (*дія(ти) рукою* («виконувати роботу рукою»). Проте дериваційний процес формування цього похідного слова ускладнюється суфіксацією (+ суфікс *-анн(я)*).

Назви конкретних предметів *рук-о-мий-ник* «невеличка, різної форми висяча посудина, пристосована для умивання» [2, с. 1089] і *рук-о-хід-0* «гімнастичний снаряд, який складається з ряду підвісних петель, тримаючись за які, пересуваються» [2, с. 1089] мотивуються ЛСВ₁ твірного слова *рука* – «верхня кінцівка людини». Яскравим носієм конкретної предметності виступає іменник *рукомийник*, суфікс *-(н)ик* (< -н- + -ик), наявний у структурі, що може утворювати назви різних предметів, приміщень, зрідка рослин. Другою твірною основою обох дериватів виступають дієслова (< *мити* *руки*, < *ходити* *руками*), а вершинний компонент *рука* займає об'єктну позицію. Іменник *рукохід* має СЗ значення «засіб для пересування за допомогою рук». Твірне дієслово *ходити*, що входить до структури мотивувального словосполучення аналізованого іменника, реалізує свій ЛСВ₅ «рухатися, переміщатися сюди й туди (про предмети)» [2, с. 1348]. Дериваційний процес формування цього слова характеризується поєднанням інтерфіксального основоскладання з усіченням другого твірного компонента, результатом чого виступає чергування [о] (відкритий склад) / [і] (закритий склад).

Складний іменник *рукопис* (розм., рідко *рукопись*) «текст будь-якого твору, написаний автором від руки або надрукований на машинці» [9, т. VIII, с. 906]) актуалізує у своїй дериваційній структурі ЛСВ₂ твірного слова *рука* – «верхня кінцівка людини як знаряддя діяльності, праці». Як і субстантив *рукохід*, дериват *рукопис* має усічену другу твірну основу. Він виступає носієм СЗ «те, що здійснене за допомогою названого першою твірною основою». Базовою структурою для композита *рукопис* виступає словосполучення *писати* *рукою* (від *руки*). Реалізуючи контекстуально своє застаріле значення «рукопис» [2, с. 1089], композит *рукописання* можна кваліфікувати як іменник з конкретним значенням.

Складний іменник *рук-о-ніж-ка* («савець, подібний до лемура, що живе на Мадагаскарі» [9, т. VIII, с. 917]) уходить до СК назв тварин. Його двокомпонентну основу ускладнено суфіксальною морфемою *-к-*, що оформлює похідні слова як іменники жіночого роду. Мотиваційною ознакою для розвитку внутрішньої форми цього деривата виступає виразна особливість його денотата: позначуваний екстралінгвальний об'єкт поєднує ознаки двох

об'єктів, назви яких залучаються до номінативного процесу дериваційного характеру: нижня кінцівка такої тварини (формально, з позицій концептуалізації людською свідомістю довколишньої дійсності – це нога), водночас у плані її вигляду – це рука (фактично йдеться про рукоподібну ногу). Зазначене ще раз ілюструє раніше наведену тезу щодо мотиваційної природи складних слів, структура яких відображає суттєві характеристики об'єкта, що піддається називанню. Між складниками композита виникають відношення, аналогічні до наявних між поняттями, які виступили мотиваційною базою для нової номінації (розташування об'єкта щодо інших об'єктів, його функційне призначення, зовнішні (внутрішні) інтегральні (диференційні) характеристики (ознаки) тощо. Через це СЗ деривата *руконіжка* можна визначати як «той, що називає об'єкт, який одночасно є і тим, що назване першою основою, і тим, що назване другою основою; об'єкт, у якому неподільно об'єднуються два поняття».

Репрезентантами словотвірної категорії назв зі значенням суб'єктивної оцінки іменників першого ступеня похідності аналізованого СГ виступають деривати *руч-к(а)*, *руч-а* (мн. *ручата*), *руч-иц(я)*, *руч-ен(я)*, *руч-иц(е)*, *руч-иськ(о)*. Демінутиви жіночого роду *ручка* і середнього *ручення* сформовано за продуктивними СТ «іменник + суфікс *-к(а)*» та «іменник + суфікс *-ен(я)*», за якими відбувається формування іменників зі значенням суб'єктивної оцінки. Похідне ж *ручиця* репрезентує малопродуктивний СТ «іменник + суфікс *-иц(я)*». Дериват *руч-а* (мн. *руч-ат(а)*) утворився за допомогою СТ «іменник + суфікс *-а*». Разом із низкою інших суфіксальних формантів (*-ч(а)*, *-ен'(а)*) наведений суфікс *-а* первісно додавався до іменників – назв тварин – і вживався для утворення назв недорослих істот (*засць > зайч-а*). З часом згадані суфікси почали виконувати нову функцію: «за їх допомогою утворюється цілий ряд зменшено-емоційних іменників, які виражають реальну зменшеність і надають суфіксальним утворенням пестливий відтінок» [3, с. 166]. Причому таке використання суфіксів не обмежується лише назвами тварин.

Аналізовані зменшувальні утворення мають СЗ «зменшене до названого твірною основою». У цих дериватах відбувається актуалізація ЛСВ₁ «кожна з двох верхніх кінцівок людини від

плечового суглоба до кінчиків пальців» твірного слова. Серед наведеного ряду зменшувальних утворень дериват *ручка* виразно відрізняється від решти одиниць своєю полісемічністю: крім спільного для решти демінутивів значення «зменш. до *рука* 1», ця похідна лексема має такі значення: 2. Частина предмета, за яку його держать або беруть рукою. // Пристрій для приведення в рух машини, апарата і т. ін. обертанням, крутінням рукою. 3. Прилад для писання. 4. Частина крісла, дивана і т. ін., на яку, сидячи, спираються рукою, ліктем; підлокітник. 5. Те саме, що *гриф*² (гриф² – «довга вузька частина струнних інструментів, вздовж якої натягнуті струни» [11, с. 174]). 6. с. з. Смуга покошу на один захват коси [9, т. VIII, с. 917].

Похідні суфіксальні утворення *руч-ищ(е)* і *руч-иськ(о)* передають значення об'єктивної збільшеності, яке супроводжується експресивним відтінком зневажливості. Ці аугментативи актуалізують ЛСВ₁ твірного слова. Вони сформувалися за а) єдиним продуктивним СТ «іменник + суфікс *-ищ(е)*» і б) непродуктивним СТ «іменник + суфікс *-иськ(о)*». Характерною рисою названих утворень є те, що обидва аугментативні суфікси переводять твірну основу іменника жіночого роду *рука* до розряду іменників середнього роду. СЗ аналізованих дериватів – «збільшене до названого твірною основою». Мотиваційною ознакою для похідних слів виступає сема 'верхня кінцівка' твірного слова. Дериваційний процес формування згаданих іменників супроводжується чергуванням кінцевого звука твірної основи: [к] > [ч].

Дослідження такого типу мають наукову перспективу, оскільки задовольняють об'єктивну потребу в продовженні системного вивчення СГ (і словотвірної системи загалом як структури, що характеризується гніздовою організацією). У процесі такої наукової роботи з'являється змога для а) глибинного занурення у словотвірні процеси; б) з'ясування парадигматично-синтагматичних зв'язків, що існують між спільнокореневими лексемами (твірними словами й дериватами); в) системного аналізу словотвірної структури дериватів; г) виявлення продуктивності тих чи тих словотвірних моделей; г) констатації породжувальної здатності твірного слова.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Бевзенко С. П.** Історична морфологія української мови. Нариси із словозміни та словотвору / С. П. Бевзенко. – Ужгород: Закарпатське обл. вид-во, 1960. – 416 с.
2. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: Перун, 2003. – 1440 с.
3. **Городенська К. Г.** Словотвірна структура слова (відіменні деривати) / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. – К.: Наук. думка, 1981. – 199 с.
4. **Етимологічний** словник української мови: у 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1983 –.
5. **Жайворонок В. В.** Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
6. **Клименко Н. Ф.** Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська. – К.: УкрНДІПСК, 1998. – 161 с.
7. **Полюга Л. М.** Словник українських морфем / Л. М. Полюга. – [3-є вид., доп. і виправ.]. – К.: Довіра, 2009. – 554 с.
8. **Сікорська З. С.** Українсько-російський словотворчий словник / З. С. Сікорська. – К.: Рад. школа, 1985. – 188 с.
9. **Словник** української мови: в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голов. ред.) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
10. **Сучасна** українська літературна мова: підруч. / [Плющ М. Я., Бевзенко С. П., Грипас Н. Я. та ін.; за ред. М. Я. Плющ]. – [3-є вид., стер.]. – К.: Вища школа, 2001. – 430 с.
11. **Тлумачний** словник сучасної української мови [уклад. Коврига Л. П., Ковальова Т. В., Пономаренко В. Д.; за ред. В. С. Калашника]. – Х.: Белкар-книга, 2005. – 800 с.
12. **Фразеологічний** словник української мови: у 2 кн. / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – [2-е вид.]. – К.: Наук. думка, 1999. – 984 с.
13. **Яковлева А. М.** Сучасний тлумачний словник української мови / А. М. Яковлева, Т. М. Афонская. – Х.: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009. – 672 с.

Надійшла до редколегії 17.03.2014